

ARVOT PYSYVÄT, VAIKKA MAAILMA MUUTTUU

Eemeli Hakoköngäs

Martti Puohiniemi: *Suomalaisen arvomaailman muutos, globalisaatio ja ajan henki* (3. p.). Books on Demand, 2023.

UUOSISATA ARVOJEN PSYKOLOGIAN TUTKIMUSTA

Valtioneuvoston kanslian koordinoiman Sosiaaliturva 2030 -hankkeen tuottamassa materiaalipankissa määritellään hyvän yhteiskunnan keskeisiksi arvoiksi vapaus, demokratia, yhdenvertaisuus, oikeudenmukaisuus ja yhteisvastuu. Hankkeen tarkoituksena oli määritellä suuntaaviivat suomalaisen sosiaaliturvan uudistamiselle kuluvalle vuosikymmenellä, ja materiaalipankissa todetaan: ”Työelämän ja yhteiskunnan muutosten myötä sosiaaliturvajärjestelmän arvojen toteutuminen on tarpeen arvioida.”

Mutta kuka oikeastaan määrittelee, millaiset arvot ovat tärkeämpiä kuin toiset, ja miten työn ja yhteiskunnan muutos on vaikuttanut suomalaisten arvoihin? Valtiotieteiden tohtori Martti Puohiniemi on tuoreessa kirjassaan *Suomalaisen arvomaailman muutos, globalisaatio ja ajan henki* (2023) tarkastellut kysymystä sosiaalipsykologisen arvotutkimuksen näkökulmasta.

Puohiniemi tarjoaa kirjassaan hyödyllisen katsauksen arvotutkimuksen historiaan. Arvot ja niiden merkitys sekä yksilölle että ryhmälle ovat kuuluneet filosofien kiinnostuksen kohteisiin vuosisatojen ajan. Psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa arvojen empiiristä tutkimustakin on tehty jo yli sata vuotta, aina 1910-luvulta alkaen. Aiheen kannalta klassikotutkimus on kahden yhteiskuntatieteilijän William Thomasin ja Florian Znanieckin heti maailmansodan jälkeen julkaissama *The Polish peasant in Europe and America* (1918–1920).

Thomas ja Znaniecki tarttuivat tuolloin(kin) ajankohtaiseen siirtolaisuusaiheeseen ja tarkastelivat muun muassa arvoja Amerikkaan muuttaneiden ja kotimaahan jääneiden puolalaisten kirjeenvaihdossa. Arvon he määrittelivät yleisluontoisesti, mutta osuvasti sosiaalisesti merkitykselliseksi tiedoksi, joka muodostaa tai voi muodostaa toiminnan kohteen. (Tieteenhistoriassa Thomas ja Znaniecki luokitellaan usein sosiologeiksi, mutta yhtä hyvin he edustivat aikansa sosiaalipsykologiaa tai psykososiologiaa.)

Psykologit Gordon W. Allport ja Philip E. Vernon aloittivat 1930-luvun alussa yksilöllisten arvojen tutkimuksen, jonka tuloksena yksilön arvot jaoteltiin kuuteen perusarvotyyppiin (esim. talous, esteettisyys), jotka Allport–Vernonmallin mukaan kertoivat ihmiselle, mikä on elämässä tärkeää ja mikä ei. Pohjoisamerikkalaisen psykologian yksilökeskeisyyden rikkoi 1960-luvulla sosiaalipsykologi Milton Rokeach (joka oli syntyperältään sattumoisin puolalainen kuten Znanieckikin). Rokeachin arvomittari tarkasteli kohdettaan 36 arvon kautta ja mahdollisti niin yksilön kuin kulttuurien ja kulttuurien välisen arvojen tutkimuksen.

Myöhemmin 1970- ja 1980-luvuilla sosiaalipsykologi Geert Hofstede ja politiikan tutkija Ronald Inglehart aloittivat omat laajat ohjel-

mansa kulttuurien välisestä arvojen tutkimuksesta. Samoina vuosikymmeninä käynnistyi myös kolmannen tutkijan, sosiaalipsykologi Shalom H. Schwartzin ihmisen perusarvoja kartoittava tutkimustyö, joka sittemmin laajeni mittavaksi kulttuurisia arvoja tarkastelevaksi kansainväliseksi tutkimusohjelmaksi.

Martti Puohiniemi perustaa suomalaisten arvojen tarkastelunsa Schwartzin arvomalliin, jonka hyödyntämisessä suomalaiset sosiaalipsykologit ovat pitkään olleet mallin kehittäjän yhteistyökumppaneina. Schwartz määrittelee arvot eräänlaisiksi arkielämän ohjenuoriksi: yleisluontoisiksi, toivottaviksi päämääriksi, joiden avulla ihmiset arvioivat, mitkä teot, tapahtumat tai toiset ihmiset ovat hyviä tai pahoja. Teoria on funktionaalinen, eli se pyrkii selittämään, mikä saa ihmiset käyttäytymään riittävän vastuullisesti, jotta sosiaaliset rakenteet, kuten valtioneuvoston kanslian hankkeen kohteena oleva hyvinvointiyhteiskunta, voivat pysyä koossa. Schwartzille kulttuuri on mielen ohjelmoija, yksilön mielen ulkopuolella sijaitseva psykologisesti vaikuttava tekijä.

Eri kulttuureissa on omia arvojaan (esim. työ, kunnia), mutta Schwartz on löytänyt neljäkymmentä arvo-osiota, joiden merkitys on suunnilleen sama eri puolilla maailmaa. Nämä arvot ryhmittyvät kehämäisesti kymmeneksi arvotyypiksi eli arvoksi, joita voidaan luonnehtia ulottuvuuksilla itsensä ylittäminen – itsensä korostaminen ja muutosvalmius – säilyttäminen. Ryhmän jakamat arvot on mahdollista asettaa tärkeysjärjestykseen ja yksittäisen arvon merkityksen muutos muuttaa koko järjestelmää.

Puohiniemi on aikaisemmin suomentanut Schwartzin teoksen *Kulttuuriset arvo-orientaatiot* (Schwartz, 2011), joka taustoittaa yksityiskohtaisemmin mallin teoreettisia lähtökohtia ja toimii hyvänä johdatuksena aiheeseen. Suomalaisen arvotutkimuksen pioneiri sosiaalipsykologi Klaus Helkama tekee vielä yleistajuisemman esittelyn Schwartzin arvomallista ja sen soveltamisesta kotimaiseen ympäristöön teoksessaan *Suomalaisten arvot* (Helkama, 2015).

AJAN HENKI JA ARVOT SUOMESSA 1981–2015

Puohiniemen tutkimusongelma on selvittää, miten globalisaatio viime vuosikymmeniä luonnehtineena megatrendinä on heijastunut suomalaisen arvomaailmaan 1980-luvulta 2010-luvulle. Ongelmaan etsitään vastausta poikkileikkausotoksista, jotka muodostavat arvotutkimuksen kannalta ainutlaatuisen aineiston. Mistään muusta maasta ei ole saatavilla yli kolmenkymmenen vuoden Schwartzin arvojen aikasarjaa. Tarkemmin ottaen käytetty yhtenäinen arvojen aikasarja on vuosilta 1991–2015, ja 1980-luvun arvot on tutkimusta varten estimoitu vanhemman asennevääntämäaineiston pohjalta.

Ajanjakso 1981–2015 on suomalaisten arvojen muutoksen tarkastelun kannalta herkullinen. Se sisältää 1980-luvun kulutusjuhlan ja 1990-luvun laman, Neuvostoliiton romahduksen ja Suomen liittymisen Euroopan unioniin. Tärkeitä kehityskulkuja ovat myös koulutustason nousu, teknologian huikea kehitys ja ympäristökysymysten päätyminen ihmisten laajaan tietoisuuteen. Reilussa kolmessakymmenessä vuodessa Suomi muuttui suljetusta teollisuusyhteiskunnasta globaaliksi tietoyhteiskunnaksi: 15–75-vuotiaista suomalaisista vain yksi prosentti oli vuonna 1991 digitalisaation piirissä, vuonna 2015 luku oli jo 91 prosenttia.

Kirjassa tarkastelu kohdistuu erityisesti teknologian henkilökohtaistumiseen, ympäristötekojen yhteiskunnallistumiseen sekä median käytön muutokseen, joita Puohiniemi pitää arvojen kannalta keskeisinä trendeinä. Samalla ne kaikki kytkeytyvät kirjan nimessä mainittuun globalisaatioon. Kirjoittaja hahmottaa arvojen, teknologian ja talouden muodostavan toisiinsa yhteydessä olevat kolmion kärjet. Kaksi jälkimmäistä ovat muutos-alttiita, mutta kolmion kärki (tai perusta) eli arvot ovat vakaita ja hitaita muuttumaan.

Arvojen vakaus on myös Puohiniemen analyysin keskeinen tulos. Suomalaisten arvomaailman pysyvyyttä voi luonnehtia jopa hämmästyttävän tasaiseksi, jos mietitään, kuinka erilainen maa Suomi oli 1980-luvun alussa ja 2010-luvun puolivälissä. Havainto vahvistaa Schwartzin teorian funktionaalisen oletuksen: kollektiivisella tasolla jaetut arvot ylläpitävät vakautta maail-

man muuttuessakin ja mahdollistavat (yleensä) yhteiskunnallisten rakenteiden säilymisen. Paitisi vähäisiksi, arvomuutokset osoittautuivat johdonmukaisiksi.

Yksityiskohtaisempi tulosten tarkastelu paljastaa kiinnostavia kehityskulkuja. Ajanjaksolla suuresta lamasta euroaikaan (1991–2005) suomalaisten arvokonsensus vahvistui ja muutosvalmius ja itsensä ylittäminen lisäsivät merkitystään: Suomi yhteiskuntana avautui. Vuoden 2005 jälkeen arvokonsensuksen vahvistuminen kuitenkin taittui. Sosiaalisen median aikakaudella vuosina 2005–2015 digitalisaatio luonnehti arvojen muutosta ja rohkaisi yksilöitä ilmaisemaan ja kehittämään yksilöllistä orientaatiotaan. Puohiniemen tulkinnan mukaan ajan henki, zeitgeist-efekti, laimeni, tyytymättömyys kollektiivisiin arvopäämääriin lisääntyi ja suomalaisten arvomaailma alkoi pirstaloitua. Kiinnostava huomio on, että naisten ja miesten arvokehitys kävi ristiin, sillä naiset liikkuivat kohti aikaisemmin miehillä tyypillistä muutosvalmiutta ja miehet naisille tyypillistä itsensä ylittämistä.

HISTORIALLISTA SOSIAALIPSYKOLOGIAA

Yhdysvalloissa siirtolaisten arvoja tutkittaessa on havaittu, että jopa sukupolvien takaiset tapahtumat historiassa (esim. maaorjuus ennen siirtolaiseksi lähtemistä) voivat heijastua ryhmien arvoihin nykypäivänä. Puohiniemi pohtii suomalaisten arvojen taustasyitä monipuolisen yhteiskuntatieteellisen ja humanistisen kirjallisuuden valossa. Suomessa esimerkiksi turvallisuus on yleensä tärkeämpää miehille kuin naisille, mikä on kansainvälisesti poikkeuksellista. Selityksenä voi olla sotahistorian vahva rooli osana suomalaisuuden kertomusta. Ruotsin ja Venäjän vallan aikana valta

on puolestaan merkinnyt suomalaisille enemmän kielteisiä kuin myönteisiä asioita, eikä se siksi ole vielääkään arvomaailman keskiössä, vaan yleensä häntäpäässä.

Hillityn itseohjautuvuutta, yhdenmukaisuutta ja turvallisuutta korostavan arvomaailman vaikuttimien Puohiniemi arvioi heijastavan toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten historiaa Neuvostoliiton kainalossa, vaikka ne liittyvät myös Suomen kaukaisempaan protestanttiseen perintöön. Puohiniemi tekee kiinnostavia havaintoja arvokonsensuksen heikkenemisen ja sukupuolten välisten arvopainotusten risteämisen samanaikaisuudesta esimerkiksi yhteiskunnallisen polarisaation ja populismin nousun kanssa 2010-luvun Suomessa.

Vaikka yhteyksiä kaukaisten historiallisten tapahtumien ja lähihistorian arvomaailman välillä on vaikea osoittaa, tarjoaa *Suomalaisen arvomaailman muutos* lukijalle pohdittavaa menneisyyden pitkistä jäljistä kansakuntia ohjaaviin arvoihin. Samalla tutkimusaineisto itsessään tarjoaa kiehtovan mahdollisuuden kurkistaa suomalaisten arvomaailmaan ajanjaksolla, joka tulevaisuudessa on varmasti historiantutkijoiden mielenkiinnon kohteena. Aikaisemmilta vuosikymmeniltä ei yleensä ole säästynyt vastaavia käyttökelpoisia kyselyaineistoja. Onkin tärkeää, että Puohiniemen käyttämä tutkimusaineisto vuosilta 1991–2015 on tarkoitus tallentaa Yhteiskuntatieteelliseen tietovarastoon vapaaseen tutkimus- ja opetuskäyttöön.

Kirjallisuutta

- Schwartz, S. H. (2011). *Kulttuuriset arvo-orientaatiot. Kansallisten erojen luonne ja seuraukset*. Espoo: Limor kustannus.
- Helkama, K. (2015). *Suomalaisten arvot – mikä meille on oikeasti tärkeää?* Helsinki: SKS.